

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар'яна Малашняк – асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, проблеми категоризації.

УДК 81-115

РОЗМЕЖУВАННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ КАТЕГОРІЇ ІМПЛІЦИТНОСТІ

Маріанна МАСЛЮК (Київ, Україна)

У статті дається визначення понять, які безпосередньо пов'язані з категорією імпліцитності, а саме імплікації, імплікатури, імплікативності, пресупозиції, імплікаціоналу, імплікату, імплікативного простору, інференції. У фокусі уваги є чітка диференціація цих лінгвістичних термінів задля подальшого дослідження засобів створення імплікатур в англійській та українській мовах.

Ключові слова: імплікатура, імплікація, пресупозиція, імплікат, імплікативний простір, інференція.

The present paper explicates the identification of such notions as implicature, implication, implicate, presupposition, inference that are closely connected with the category of implicitness. The author focuses on the differentiation of these linguistic notions in order to do further investigation of the means of creating implicatures in the English and Ukrainian languages.

Key words: implicature, implication, presupposition, implicate, implicative space, inference.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Загальнофілологічна тенденція до антропоцентричності в контексті дослідження прагматико-комунікативного аспекту мови зумовлює посилений інтерес до вивчення основних текстових категорій, серед яких провідне місце посідає категорія імпліцитності.

Основною проблемою вивчення категорії імпліцитності є те, що вона ще не отримала однозначного тлумачення в сучасній лінгвістиці. Термінологічна невизначеність зумовлена великою кількістю понять, що пов'язані з імпліцитністю, поміж яких *імплікація*, *імплікатура*, *імплікаціонал*, *імплікат*, *імплікативний простір*, *інференція*, *пресупозиція* тощо.

Метою цієї статті є чітка диференціація цих лінгвістичних термінів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пропонована стаття є продовженням попередніх досліджень, у яких висвітлено питання імплікатур, імпліцитних смислів, засобів реалізації імпліцитності. Зокрема, А. М. Ерліхман студіювала засоби реалізації імпліцитності у драматургічному тексті (на матеріалах англомовних п'єс ХХ століття). Проценко О. О. досліджувала імплікативний простір американської поезії ХХ століття у лінгвокогнітивному аспекті. У німецькомовному дискурсі когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів досліджувала Л. Р. Безугла.

Наукові результати. Категорія імпліцитності – є універсальною категорією мови, яка реалізується з точки зору дихотомії імпліцитного й експліцитного значень.

Насамперед розглянемо ключовий термін *імпліцитність*, що є похідним від прикметника *implicit* ('те, що мається на увазі') або дієслова *imply* ('натякати, мати на увазі'). Ці одиниці запозичені з латинської мови: *impleo* 'наповнюю, виконую', *implisco* 'вплутую, заплутую, тісно пов'язую', *implicatio* 'сплетення, переплетення; вплетення, майстерне введення, використання; заплутаність', *implicatura* 'заплутаність, утруднення', *implicite* 'заплутано, поплутано' [10: 144].

У дослідженнях із проблем породження й інтерпретації тексту й дискурсу серед центральних понять категорії імпліцитності виокремлюють імплікацію та імплікатуру. Розмежування цих понять пояснюється існуванням логічного й прагматичного підходів до їх визначення.

Термін *імплікація* був запозичений лінгвістикою з логіки. У логіці *імплікація* – це логічна операція, яка з двох висловлень *p* і *q* утворює висловлення із значенням умовності: "якщо *p*, то *q*" [11: 238].

Імплікацію зображають так: $A \rightarrow B$, де *A* – антецедент, або засновок, *B* – консеквент, або логічний висновок, знак $\rightarrow$ свідчить про те, що між *A* і *B* є відношення імплікації. Висловлювання $A \rightarrow B$ має назву наступності і читається так: *A* спричинює (імплікує) *B* [6: 138].

Розгляд імплікації з прагматичної точки зору значно розширює уявлення про це явище. За словами І. Арнольд, "імплікація в широкому розумінні є наявність у тексті вербально не виражених, але розпізнаних адресатом змістів" [1: 119]. Вивчаючи характерні риси імплікації, І. Арнольд підкреслює наступні її потенції: "Текстова імплікація передає не тільки предметно-логічну інформацію, але й інформацію другого роду, прагматичну, тобто суб'єктивно-оцінну, емоційну та естетичну. Текстова імплікація обмежена рамками мікротексту, що на композиційному рівні відповідає епізоду. Відновлюється вона варіативно, належить конкретному тексту, а не мові взагалі і сигналізується в межах одного кроку квантування" [1: 119 – 120].

Із загальними енциклопедичними і фоновими знаннями адресата тісно пов'язаний термін *пресупозиції* (від англ. *presuppose* – припускати), що є запозиченим із математичної логіки. Це

поняття було введено до наукової термінології Г. Фреге [12: 118 – 120] ще в 1892 році, але не отримало широкого вжитку і було повторно застосоване П. Ф. Стросоном [9: 145] у 1982 році як одне з основних прагмалінгвістичних понять.

У формальному вираженні пресупозиція є відношенням тотожності між двома пропозиціями p і q , що характеризується незмінністю при введенні до речення заперечення. За допомогою пресупозиції вдається швидше осмислити висловлення мовця, оскільки вона виражає фактичну інформацію, трансльовану ним. Пресупозиція як певна логічна умова істинності висловлення мовця пов'язує антецедент зі своїм консеквентом, що й сприяє успішності комунікації.

Розрізняємо вузьке і широке розуміння пресупозиції. У вузькому – пресупозицією вважаємо імпліцитний контекстуальний компонент змісту конкретного висловлення, істинність якого забезпечує його семантичну нормативність і доречність у межах відповідного комунікативно-ситуативного контексту. У широкому значенні, пресупозиція – це притаманний комунікантам загальний спільний фонд знань – їх спільний досвід і набуті знання про навколишній світ. Тож у широкому розумінні пресупозиція фактично зближується з поняттям фонових знань, які мають збігатися для мовця й адресата.

Поряд з імплікацією, що розглядається як логічний наслідок, та пресупозицією як спільними фоновими знаннями мовця й адресата у лінгвістиці поширилось поняття *імплікатури*. Про прагматичний характер імплікатури свідчить те, що *імплікатура* – це інформація, яка виводиться інтерпретаторами тексту або дискурсу як за законами логіки, так і на підставі мовних й енциклопедичних знань інтерпретаторів повідомлення [2: 29].

Носієм імплікатури є мовець, який створюючи повідомлення, має щось на увазі (*implicates*). Інтерпретація повідомлення – це завдання адресата, який виводить різноманітні умовиводи з того що сказано, і робить висновки – інференції з метою зрозуміти, що мовець мав на увазі.

Отже, у лінгвопрагматику вводиться ще один важливий термін – *інференції*. За визначенням О. С. Кубрякової, *інференція* – це розумовий процес, у результаті якого людина здатна вийти за межі буквального / дослівного значення одиниць, розглянути за наявними мовними формами більший зміст, визначити, що з них впливає [4: 411].

Потрібно розмежовувати потенціальні інференції, тобто ті, що можна було б зробити на основі буквального змісту висловлювання, і такі, які відповідають реальним імплікатурам мовця. Будь-яке висловлювання може бути основою для великої кількості інференцій, особливо, якщо виходити з того, що мовець дотримується принципу Кооперації. Georgia M. Green вводить термін інференції дискурсу – *conversational inferences*. З цих інференцій імплікатурами певного висловлювання будуть ті, що в ньому задіяні.

Отже, інференція стає імплікатурою, якщо вона “експлуатується”, тобто мовець вважає, що адресат знайде у висловлюванні потрібний компонент значення. Врахування інференції – це механізм, що дозволяє мовцю передавати у своєму висловлюванні значно більше, ніж сказано експліцитно [7: 101-102].

Прагматичний вплив тексту значною мірою залежить від розуміння аудиторією змістів у результаті інференцій. Розуміння тексту забезпечується наявністю в ньому імпліцитних настанов, які інтерпретуються адресатом на основі інферентного висновку. Опис когнітивних механізмів, що лежать в основі реалізації процесів інференції, дозволяє розкрити прагматичний потенціал тексту.

З точки зору когнітивної лінгвістики імпліцитність у тексті формується завдяки активізації у свідомості читача імпліцитних концептів – імплікатів.

Розглянемо поняття *імплікату*. Згідно з визначенням Г. Г. Молчанової, *імплікат* – це модель гіпотетиковивідного значення, що є важливим для розуміння прихованої інформативності художнього тексту [5: 81.]

Імплікат можна визначити як компонент смислу, прихований у тексті й актуалізований за допомогою індикаторів. Індикаторами імплікатів є стилістично марковані одиниці тексту (слова-символи, алюзії, перифрази, образи-алегорії). Згідно з Л. Р. Безуглою, індикатори імпліцитного смислу – це вербальні і невербальні засоби, що вказують на наявність у тексті імпліцитного смислу [3: 120]. У свою чергу імпліцитні смисли, вилучені з тексту, висловлювань, фразеологічних одиниць утворюють *імплікативний простір*.

За О. О. Проценко *імплікативний простір* – лінгвокогнітивний конструкт, що виявляється під час прочитання та осмислення тексту. Поняття імплікативного простору нерозривно пов'язане з *імплікативністю* – лінгвокогнітивним процесом актуалізації у тексті прихованих авторських ідей, які декодуються читачем у результаті переосмислення фактів дійсності на основі накопичених знань і досвіду; *імплікацією* – лінгвокогнітивним процесом сприйняття смислу читачем [8: 8].

Наступним важливим терміном, що безпосередньо пов'язаний з імплікацією, є поняття *імплікаціонала*. Як відомо, в лексичному значенні є інтенціонал – постійне ядро, стійка структура ознак та імплікаціонал – периферія семантичних ознак, що оточують це ядро.

Отже, між інтенціоналом та імплікаціоналом, що входять до структури значення, існує суттєва різниця. Нікітін визначає імплікаціонал як семи, що входять в інтенціонал поняття, імплікуючи деякі інші семи, що не представлені в ньому експліцитно.

Іntenціонал утворює неодмінний постійний компонент значення імені, а імплікаціонал – його обумовлений та залежний від контексту компонент. Отже, імплікаціонал відображає опосередковану природу світу. За твердженням М.В. Нікітіна “у природних мовах між інтенціоналом та імплікаціоналом нема чіткої межі, таким чином, інтенціональне ядро значення може поступово переходити до імплікаційного поля” [6: 27].

До складу семантичних ознак імплікаціонала, за Нікітіним, можуть потрапляти і ознаки з малою вірогідністю реалізації, а також ті, що суперечать ознакам інтенціонала, так як можливі абсолютно різні імплікації від одного й того ж поняття.

Спробуємо систематизувати основні терміни категорії імпліцитності у наведеній нище таблиці (рис. 1):

Лінгвістичний термін	Визначення
1) імпліцитність –	процес домислювання адресатом прихованого підтекстового смислу повідомлення;
2) імплікативність –	процес актуалізації у тексті прихованих авторських ідей;
3) імплікатура –	імпліцитний зміст як конкретний висновок адресата;
4) імплікація –	процес виведення інформації;
5) пресупозиція –	фонові знання, що передують виведенню мовного змісту висловлювання;
6) імплікат –	компонент смислу, прихований у тексті й актуалізований за допомогою індикаторів;
7) імплікативний простір –	система взаємопов’язаних імплікатів, що виявляються під час прочитання та осмислення тексту;
8) імплікаціонал –	частина лексичного значення слова, що може проявлятися у певному контексті;
9) інференція –	семантичний висновок, що здійснює адресат, враховуючи імплікати, що дозволяє виводити смисли, які вербально не виражені в тексті.

Рис. 1. Основні поняття категорії імпліцитності

Висновки та перспективи подальших досліджень. Категорія імпліцитності є явищем мовної опосередкованості змістово-смислового плану. Систематизація теоретичного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що до цієї категорії належать такі поняття, як *імплікація*, *імплікатура*, *імплікаціонал*, *імплікат*, *імплікативний простір*, *інференція*, *пресупозиція*. Хоча вони є семантично близькими, ототожнювати їх не можна. Аналіз суміжних термінів дає підстави стверджувати, що імпліцитність – це явище, яке синтезує в собі усі види опосередковано реалізованого змісту та смислу, а імплікатура, імплікаціонал, імплікат, імплікативний простір, інференція, пресупозиція є проявами її реалізації. Імплікація є процесом творення імпліцитності, тому наявне між ними співвідношення можна розглядати як зв’язок дії та її результату.

Отже, категорія імпліцитності та пов’язані з нею поняття допомагають досягнути процес кодування мовцем інформації та розпізнавання її адресатом за допомогою певних ментальних операцій.

Перспективою подальших наукових розвідок є дослідження засобів створення імплікатур в англійській та українській мовах.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Арнольд . В. Стилистика. Современный английский язык: [учеб. для вузов] / И. В. Арнольд. – [4-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
2. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16. – С. 26 – 47.
3. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л.Р. Безугла – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 331с.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира/ Кубрякова Е.С. // Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Молчанова Г.Г. Концептуализация как процесс порождения новых смыслов текста / Г.Г. Молчанова // К юбилею ученого [сб. науч. тр., посвящ. юбилею доктора филол. наук, проф. Е.С. Кубряковой] – М. : Моск. гос. пед. ун-т, 1997. – С. 79 – 83.
6. Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / Никитин М.В. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
7. Падучева Е. В. Динамические модели в сеантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.

8. Проценко О.О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис ... канд. філол. наук / О. О. Проценко. – Харків : Б.в., 2010. – 18 с.
9. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / Питер Фредерик Стросон ; [пер. с англ. И. Г. Сабуровой] // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 131–150.
10. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов / предисл. ред. В. И. Карабана, послесл. Л. Р. Безугла, очерк истории укр. прагматики И. С. Шевченко. – Винница : «Нова Книга», 2009. – 271 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол. В. І. Шинкарук / Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
12. Фреге Г. Логические исследования / Готлоб Фреге; [сост., общ. ред., вступ. ст. и ком. Суровцева А. В]. – Томск: Водолей, 1997. – 128 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маріанна Маслюк – аспірант кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, лінгвопрагматика.

УДК 811.161.2'371

ТИПИ РЕАКЦІЙ НА КОМПЛІМЕНТАРНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ (НА ОСНОВІ ДРАМИ Г. Е. ЛЕССІНГА «МІННА ФОН БАРНГЕЛЬМ, АБО СОЛДАТСЬКЕ ЩАСТЯ»)

Юлія МИКИТЮК (Львів, Україна)

У статті проаналізовано різні підходи класифікації реакцій на комплімент, подана власна типологія реакцій, створена на основі проаналізованого мовного матеріалу, та подано ілюстративний матеріал з драми Г. Е. Лессінга «Мінна фон Барнгельм, або Солдатське щастя».

Ключові слова: парна секвенція мовленнєвих актів, комплімент, реакція на комплімент, типологія реакцій, мовець, адресат, драма.

In the article different approaches to classification of reactions on compliment are analyzed. The typology of reactions, elaborated by the author; based on the analyzed linguistic material is presented with the illustrative examples from the drama of G. E. Lessing «Minna von Barnhelm or the Soldiers' Happiness».

Key words: adjacency pairs of speech acts, compliment, reaction on the compliment, typology of reactions, speaker, addressee, drama.

Теоретичною базою дослідження є теорія мовленнєвих актів, основи якої заклав Дж. Остін (1962/1972) та продовжили його послідовники Дж. Серль (1969/1976), П. Ф. Стравсон (1964), С. Р. Шиффер (1972), Д. Вундерліх (1976), К. Бах та Р. Гарніш (1979), К. Аллан (1986) та інші. В українському мовознавстві мовленнєві акти досліджували Ф. Бацевич (2000, 2001, 2003, 2005), В. Міщенко (1999), Л. Кокойло (1995), Т. Яхонтова (2009), О. Селіванова (2011), які насамперед намагалися розрізнити теорію мовленнєвих актів і теорію мовленнєвих жанрів М. Бахтіна (1979).

Грунтовні праці на тему компліментів є у роботах Дж. Манес та Н. Вольфсон (1981), М. Беєтц (1981), Дж. Холмс (1988), С. Стівс (1995), Ю. Пробст (2003), К. Даттлінгер (1999) та ін., натомість реакцію на компліменти здебільшого досліджували контрастивно – у працях Р. К. Герберта та Г. С. Стрейта (1989), Н. Ніксдорф (2002), Б. М. Фаренкії (2004, 2006), А. Голята (2005), С. Ніколайсен (2007), Л. Міроновші (2009), К. Гохрейнер (2009).

Предметом дослідження є експресивний мовленнєвий акт комплімент та реакція на нього, які ми розглядаємо як *парну секвенцію мовленнєвих актів*. Мовленнєвий акт комплімент і реакція на нього існують у межах певної комунікації і, як правило, не є ізольованими один від одного, а систематично стосуються інших мовленнєвих актів, взаємодіють з ними та тісно пов'язані один з одним. Тобто це т.зв. двочленні секвенції, які відповідають за зміну мовців, а в комунікативному аналізі такі пари називають за Й. Майбауером *парними секвенціями* [7 : 134], або за Г. Пельц – *секвенціями мовленнєвих дій* [10 : 262].

Як слушно зазначає Й. Майбауер, діалогічну структуру таких секвенцій можна пояснити характером певних мовленнєвих актів, завданням яких є встановлення певних обов'язків. Приміром, реципієнт обов'язково повинен дати відповідь на питання, чи відреагувати на комплімент – вчений розглядає це як певний вид соціального зобов'язання [7 : 134]. Соціолог Е. Гоффман також вважає, що однією з визначальних ознак соціальної взаємодії є зворотний зв'язок, тобто, коли два індивідууми є разом, то щонайменше частина їхнього світогляду базуватиметься на факті (і з врахуванням того факту), що їхня позиція дійде до свідомості співрозмовника, незалежно від того, як він цю інформацію використовує [2 : 32-33]. А на думку Г. Пельц, кожна мовленнєва дія відбувається тільки у взаємозв'язку з іншими (вербальними або невербальними) діями, які їй передують або слідуєть. Таким чином існують такі мовленнєві дії,